
РЕЦЕНЗІЇ

Назаренко Н. М., Стадник А. П. Листяні ліси північного степового Придніпров'я України (екологія, типологія, фіторізноманіття). – Корсунь-Шевченківський, 2011. – 376 с.

Рецензенти:

доктор біологічних наук, професор, академік ЛАН України В. І. Парпан;

доктор біологічних наук, професор Й. В. Царик;

доктор біологічних наук, ст. науковий співробітник Н. В. Заїменко

У анотації автори підкреслюють, що у монографії подано коротку історію вивчення рослинності природних степових листяних лісів, охарактеризовано основні напрямки досліджень природної лісової рослинності в степу. Розглянуто основні концепції класифікації та типології лісових екосистем – типологію лісів В. М. Сукачова, еколого-флористичну класифікацію Ж. Браун-Бланке, типологію лісів С. В. Алексєєва – П. С. Погребняка – Д. В. Воробйова, їх учнів та послідовників.

Особлива увага приділяється типології степових лісів О. Л. Бельгарда – засновника нової науки «Степове лісознавство» – теоретичної основи степового лісівництва.

Охарактеризовано теоретичні засади дослідження фіторізноманіття лісових екосистем. Проведено систематичний аналіз флори північно-степових листяних лісів, розроблено та обґрунтовано систему регіональних фітоіндикаційних шкал та фітоіндикаторів степових листяних лісів, охарактеризовано еколого-ценотичні групи та екоморфи видів судинних рослин степових листяних лісів. На основі сучасних методів багатомірної статистики виконано аналіз рослинності листяних лісів привододільно-балкових, придолинно-балкового, придолинно-терасового ландшафтів та екстраординарних листяних лісів надзаплавних терас степових річок, актуалізовано типологічну схему листяних лісів північного Степу України в рамках типології О. Л. Бельгарда.

Запропоновано для північно-степових листяних лісів використання методу Ж. Браун-Бланке та охарактеризовано сучасний стан їх рослинного різноманіття.

Методологічне осмислення місця в системі наук екології, типології і фіторізноманіття листяних лісів північно-степового Придніпров'я України є важливим і невідкладним завданням на сучасному етапі розвитку лісової біогеоценології.

В структурному відношенні монографія складається з 4-х розділів, 27 підрозділів, висновків, списку з 390 використаних джерел та додатків.

У вступі розглядаються загальні теоретико-методологічні основи дослідження листяних лісів в степовій зоні. Головним методологічним засобом являється комплексний підхід до пізнання типів лісорислинних умов, типів лісу з використанням сучасних принципів геоботанічної науки та лісотипологічних методів, а саме – визначення типологічних одиниць з оцінкою компонентів біогеоценозів. Розкриваються завдання лісової екології та типології в справі виконання завдань, поставлених урядом в державній лісовій програмі на 2010–2025 роки (Ліси України). Необхідне впровадження достовірних та надійних видів індикаторів для планування догляду за типами лісових екосистем та розробки лісогосподарських та лісокультурних заходів. Пропонується введення, крім стандартних підходів, визначення екоморфічних та еколого-ценотичних методів, обґрунтування лісотипологічної схеми листяних лісів професора О. Л. Бельгарда, методів інформатики, моделювання та статистики, визначення сучасного стану різноманіття флори та рослинності з метою їх раціонального використання та охорони.

У розділі першому автори концентрують увагу на історію розвитку науки про ліси (Боплан, Данько, Черняєв, Бекетов, Краснов, Танфільєв, Акінфійєв, Докучаєв, Пачоський, Талієв, Лавриненко, Кожевников, Клеопов, Бельгард, Сідельник, Білик, Алексєєв, Погребняк, Воробйов, Остапенко, Уляновський, Ткач).

Значна увага приділяється створеній в 1949 році проф. О. Л. Бельгардом Комплексній експедиції з дослідження лісів степової зони України та Молдавії, створеному в 1927 р. академіком Г. М. Висоцьким та його учнем О. Л. Бельгардом, на території садиби Г. А. Поплавського в середній течії р. Самари, спостерігаючого пункту для дослідження Самарського лісу з метою встановлення його типологічних властивостей. На цій основі з 1934 р. працює Присамарський біосферний (біогеоценологічний) стаціонар ім. О. Л. Бельгарда – науково-навчальний центр Комплексної експедиції Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара з дослідження лісів степової зони.

З 1955 р. дотепер функціонує Комісарівській стаціонар, рукотворний штучний лісовий масив, розташований в умовах привододільно-балкового ландшафту.

Значна увага в монографії приділяється проблемі біорізноманіття та її авторам (Бейтсому, Ємельянову, Шелягу-Сосонко, Протасову, Голубцю, Парпану, Василевичу, Юрцеву та цілому ряду іноземних екологів).

У підрозділі «Класифікаційні і типологічні схеми в степовому лісознавстві» дається коротка характеристика типологій П. С. Погребняка, В. М. Сукачова, В. В. Альохіна, О. П. Шеннікова, К. А. Малиновського, В. І. Парпана, М. А. Голубця. В підсумку звертається головна увага на ті лісові типології, які використовуються лісівниками для аналізу лісової рослинності, а саме: фітоценотичної; типології Алексєєва-Погребняка; типологіям, розробленим цілеспрямовано О. Л. Бельгардом для природних та штучних степових лісів.

Остання типологія для лісів степової зони О. Л. Бельгарда розглядається найбільш фундаментально і позитивно. Типологія природних лісів О. Л. Бельгарда деталізує шкалу трофності Погребняка-Воробйова і виділяє для степових лісів 8 трофотопів: АВ, В, ВС, С, Д, Е, F та G. Останні два трофотопи пов'язані з чагарниковими фітоценозами та вісьмома гігротопами (оскільки в умовах степу провідним фактором, що лімітує лісорослинні умови, є волога).

Для природних степових лісів запропоновано визначати ценоморфічну структуру з метою визначення моноценозів та амфіценозів. Для штучних лісів, які створюються в умовах географічної та часто екологічної невідповідності О. Л. Бельгард запропонував окрему оригінальну типологію лісів, яка базується на трьох типологічних одиницях: типу лісорослильних умов, типу екологічних структур та типу деревостану.

У другому розділі: «Умови, методологія та методика досліджень» розглядаються фізико-географічні умови формування рослинності листяних лісів північного степового Придніпров'я та їх загальна характеристика. Пропонується гідротермічна характеристика північного степу України. Дається характеристика лісовим ґрунтам – чорноземам байрачним, чорноземам лісовим, генетичним типам ґрунтів заплавл. Розглядаються варіанти байрачних лісів та їх типологія, визначених О. Л. Бельгардом та іншими типологами України, дається характеристика галофітних дібров, чорно-вільхових лісових біогеоценозів, які формуються в притерасних умовах заплавл.

У підрозділі 2.2 викладається методологія та методика польових досліджень в степових лісах, а саме: закладка генеральних та звичайних екологічних профілів, катен. Дається типова характеристика заплавлних лісів. Рекомендується схема даних бази геоботанічних описів степових лісів, методологічні основи аналізу стану рослинного покриву степових лісів, засоби кластерного багатомірного дисперсійного та дискримінантного аналізу.

Вноситься цілий ряд нових підходів, що зумовлюється всебічним і глибоким використанням методів інформатики в лісову науку.

Загальна схема аналізу лісової рослинності заключається в організації описів, попередній їх класифікації, уточненні класифікації, перевірці кластеризації, непрямій ординації описів, інтерпретації осей ординації, багатомірному дискримінантному аналізу описів, співставленні визначених фітоценозів із типологічними одиницями в рамках типології О. Л. Бельгарда.

Значна увага приділяється фітоіндикаційним методам аналізу лісів і детально розбирається екоморфічна структура фітоценозів за вченням О. Л. Бельгарда та екологічними шкалами Раменського.

Розділ 3 присвячений екофлорі листяних лісів степової зони. Тут викладається систематичний аналіз флори листяних лісів північно-степового Придніпров'я, подібності родинно-видових спектрів флор дослідження лісів (за коефіцієнтом кореляції тау-Кендала). Характеристики систематичного різноманіття досліджених флор представлено в табличному вигляді. Пропонується приклад системних регіональних фітоіндикаційних шкал та фітоіндикаторів степових листяних лісів. Автори з належною ретельністю підходять до дослідження еколого-ценотичних груп (ЕЦГ) та їх положення в ценотичному просторі, а також до характеристик екоморф степових листяних лісів. Будуються ценоспектри степових листяних лісів, визначаються трофо-, гігро- та геліоморфи степових лісів за О. Л. Бельгардом.

Розділ 4 «Еколого-типологічний аналіз природних листяних лісів степового Придніпров'я». В цьому розділі по черзі аналізується еколого-ценотична структура дібров привододільно-балочного ландшафту, еколого-ценотична структура дібров придолинно-балкового ландшафту, еколого-ценотична структура дібров придолинно-терасового ландшафту, еколого-ценотична структура дібров екстразональних та інтразональних листяних лісів північно-степового Придніпров'я, типологічна структура листяних лісів північно-степового Придніпров'я, еколого-флористична класифікація листяних лісів північно-степового Придніпров'я, фіторізноманіття листяних лісів північно-степового Присамар'я. Використання багатовимірної статистики дозволяє чітко визначити типологічні одиниці, які відповідають природним лісовим екосистемам. Автори на основі документованих досліджень уточнили і підтвердили доцільність використання типології О. Л. Бельгарда для умов виростання листяних лісів північно-степового Придніпров'я.

У висновках надаються рекомендації до деякої деталізації положень типології О. Л. Бельгарда та бажання авторів виконати борг степовому лісознавству – втілити в життя типологічний світогляд талановитого учня і послідовника академіка Г. М. Висоцького, який ще в двадцятих роках минулого століття доручив О. Л. Бельгарду дослідження та створення типології природних та штучних лісів степової зони України. Г. М. Висоцький приймав безпосередню участь в організації дослідницьких робіт у всесвітньо відомому природному Новомосковському лісі, де в одному флористичному вузлі зосереджено Середземноморську, Кримську та Кавказьку флору як свідка 25 тисячолітнього розвитку лісового Присамар'я в останню післяльодовикову епоху.

До побажання авторам монографії можна віднести використання разом із традиційними назвами градацій зволоження і кількісні показники (локальні коефіцієнти зволоження – ЛКЗ), які розробив О. Л. Бельгард разом зі своїм учнем лісовим гідрологом кандидатом біологічних наук Л. П. Травлєєвим.

Монографія написана грамотно, ретельно і побудована на конкретних документованих матеріалах в результаті багаторічних типологічних досліджень листяних лісів степового Придніпров'я і може бути основою для практичного впровадження типології в лісове господарство півдня України, а також для захисту її в якості докторської дисертації.

*В. Ф. Клешня,
начальник Дніпропетровського державного
лісового та мисливського Управління,
заслужений діяч сільського господарства України,
Почесний лісівник України*

*А. П. Травлєєв,
член-кореспондент НАН України,
професор Дніпропетровського національного
університету імені Олеся Гончара*